

KRYZYS I UPADEK RP

1. Panowanie Augusta II Mocnego (1697–1733)

Elekcja Augusta II (1696–1699)

Po śmierci Jana III Sobieskiego w 1696 roku w Polsce nastąpiło bezkrólewie oraz wolna elekcja, na której głównymi kandydatami byli Fryderyk August Wettin (książę Saksonii) oraz Ludwik Conti. Fryderyka popierały Rosja, Austria i Brandenburgia, natomiast Contiego – Francja.

Choć Ludwik Conti miał ogromne szanse na objęcie polskiego tronu, determinacja Fryderyka Augusta – wyrażona m.in. zmianą wyznania z luteranizmu na katolicyzm oraz szybkim przybyciem do kraju – doprowadziła do jego koronacji w 1697 roku pod imieniem Augusta II.

Gdyby to Conti objął władzę, Rzeczpospolita zostałaaby wyłączona ze Świętej Ligi, którą i tak rozwiązano w 1699 roku. W 1699 roku, podczas panowania Augusta II, podpisano pokój w Kartowicach z Imperium Osmańskim.

III wojna północna (1700–1721)

W 1700 roku wybuchła III wojna północna. Nowego króla Szwecji, Karola XII, uznawano za władcę niedoświadczonego i nie przewidywano zagrożenia z jego strony, jednak ocena ta okazała się błędna.

W 1701 roku Szwecja wkroczyła na Litwę, zaskakując nieprzygotowaną Polskę, a w 1702 roku zajęła opuszczoną przez Augusta II Warszawę, której brak umocnień uniemożliwił skuteczną obronę. Wojska polskie skierowano do Krakowa, gdzie miały połączyć się z siłami saskimi.

W 1704 roku część szlachty ogłosiła detronizację Augusta II i pod naciskiem Szwedów osadziła na tronie Stanisława Leszczyńskiego, który panował do 1709 roku. W 1704 roku Polska podpisała sojusz z Rosją, formalnie dołączając do wojny. W tym samym czasie rosnące niezadowolenie szlachty doprowadziło do zawiązania konfederacji.

Gdy w 1706 roku Szwecja splądrowała Saksonię, August II został zmuszony do podpisania niekorzystnej dla Polski ugody w Altranstädt oraz do abdykacji.

Powrót Augusta II i Sejm Niemy (1709–1717)

Sytuacja zmieniła się w 1709 roku, kiedy w bitwie pod Pottawą Rosjanie rozbili wojska szwedzkie, co umożliwiło Augustowi II powrót na polski tron. Ceną za to było jednak uzależnienie polskich spraw wewnętrznych od cara.

Choć wojna północna zakończyła się w 1721 roku, Polska podpisała pokój ze Szwecją dopiero w 1732 roku.

Stacjonujące wojska saskie miały być opłacane przez szlachtę, co w 1714 roku wywołało sprzeciw i doprowadziło do zawiązania w 1715 roku konfederacji przeciw Sasiom oraz do rozbicia ich wojsk pod Radogoszczą. W kraju rozgorzała wojna podjazdowa, zakończona w 1716 roku w wyniku interwencji cara Piotra I.

Porozumienie to zatwierdzono w 1717 roku na Sejmie Niemym, którego przebieg wykluczał możliwość zerwania obrad.

Ostatnie lata panowania Augusta II

Po Sejmie Niemym August II, działając jako elektor Saksonii, zawarł w 1719 roku sojusz z Cesarstwem i Wielką Brytanią, dążąc do poprawy swojej pozycji oraz ograniczenia wpływów Rosji w Rzeczypospolitej.

W 1724 roku doszło do wystąpień dysydentów w Toruniu.

W ostatnich latach panowania Augusta II w Polsce ukształtowały się dwa główne stronnictwa polityczne: ubiegająca się o reformy ustrojowe Familia (Czartoryscy) oraz Potoccy (republikanie), którzy bronili tradycyjnego ustroju i złotej wolności szlacheckiej.

2. Panowanie Augusta III Sasa (1733–1763)

Elekcja i wojna o tron (1733–1734)

Śmierć Augusta II Mocnego w 1733 roku wywołała kolejne bezkrólewie. Do walki o polski tron powrócił Stanisław Leszczyński (obalony w 1709 roku), popierany przez Francję, podczas gdy Rosja poparła Fryderyka Augusta.

W 1733 roku po śmierci Augusta II Stanisław Leszczyński przybył potajemnie do Warszawy i został wybrany na króla. Jednak jeszcze w 1733 roku przeciwnicy Leszczyńskiego wybrali na monarchę syna poprzedniego króla, Fryderyka Augusta, który koronował się w styczniu 1734 roku jako August III. W wyniku rosyjskiego oblężenia Gdańska Stanisław Leszczyński uciekł w 1734 roku do Królewca, a w 1736 roku zrzekł się tronu i udał się do Francji.

Rządy Augusta III

Podczas swojego panowania August III koncentrował się na sprawach saskich, pozostawiając polskie kwestie państwowe swojemu dworowi, co doprowadziło do głębokiego paraliżu Rzeczypospolitej.

Sytuację tę wykorzystywały rywalizujące ze sobą o wpływy na dworze rody magnackie, zwłaszcza Czartoryscy i Potoccy. W konsekwencji większość sejmów zrywano przy użyciu liberum veto, a państwo nie było w stanie przeprowadzić kluczowych reform ani rozbudować armii.

Mimo ustrojowego paraliżu względny spokój po zakończeniu wojny o sukcesję polską przyniósł okres odbudowy gospodarczej, podczas którego szlachta biesiadowała i bogaciła się, co podsumowywało powiedzenie: „Za króla Sasa jedz, pij i popuszczaj pasa”.

Rządzący dwór dbał o rozwój kultury, czego przykładem była rozbudowa Pałacu Saskiego. Nieobecność króla oraz wszechwładza magnatów uczyniły jednak Rzeczpospolitą bezsilną na arenie międzynarodowej, a powszechne przekonanie, że sąsiedzi nie zaatakują słabego państwa, utorowało drogę do późniejszych rozbiorów.

3. Panowanie Stanisława Augusta Poniatowskiego (1764–1795)

Elekcja i pierwsze reformy (1763–1768)

August III zmarł w październiku 1763 roku, co rozpoczęło kolejne bezkrólewie i walkę o wpływy.

W 1764 roku, przy poparciu Rosji, zwołano sejm konwokacyjny przygotowujący elekcję, w wyniku której królem został Stanisław August Poniatowski.

Powiązany z Familiją Czartoryskich oraz popierany przez Rosję monarcha podjął próbę wzmocnienia państwa, rozpoczynając wraz z Czartoryskimi wprowadzanie nowoczesnych reform skarbowych i wojskowych.

Działania te spotkały się jednak ze sprzeciwem carycy Katarzyny II, dążącej do utrzymania Polski w stanie słabości i podporządkowania.

Caryca uderzyła w najczulszy punkt, żądając w 1766 roku nadania praw wyznaniowych i politycznych dysyidentom. W 1768 roku uchwalono prawa dla dysyidentów, a także – pod naciskiem Rosji – prawa kardynalne, utrwalające między innymi zasadę liberum veto. Rosja została gwarantką ustroju Rzeczypospolitej, co znacznie ograniczyło jej suwerenność.

Konfederacja barska i I rozbiór Polski (1768–1773)

W odpowiedzi na te działania w 1768 roku zawiązała się konfederacja barska, w której szlachta wystąpiła przeciwko królowi, Rosji oraz nadaniu praw dysyidentom.

Konfederaci ponosili klęski w starciach z wojskami rosyjskimi, jednak kontynuowali walkę, od 1769 roku prowadząc przeciwko Rosji wojnę partyzancką. Ostatecznie konfederacja została pokonana w 1772 roku. W 1768 roku na Ukrainie wybuchła również koliszczyczna, powstanie kozacko-chłopskie, podczas którego dochodziło do masowych mordów na polskiej szlachcie i ludności żydowskiej.

Widząc przedłużający się chaos w Polsce, król Prus wystąpił z inicjatywą rozbioru, co doprowadziło do podpisania 5 sierpnia 1772 roku w Petersburgu traktatu I rozbioru Polski przez Rosję, Prusy i Austrię.

W 1773 roku zwołano sterroryzowany Sejm Rozbiorowy, który zmuszono do zatwierdzenia aktu rozbioru; symbolem oporu stał się wówczas Tadeusz Rejtan, sprzeciwiający się wyjściu posłów z sali obrad.

Podczas tego samego sejmiku powołano Radę Nieustającą na czele z królem – instytucję mającą w założeniu zaborców kontrolować polską władzę, która jednak wbrew ich intencjom stała się sprawnie działającym organem wykonawczym.

Ponadto w 1773 roku utworzono Komisję Edukacji Narodowej, opartą na filozofii oświeceniowej.

Sejm Wielki i Konstytucja 3 maja (1787–1791)

W 1787 roku wybuchła wojna rosyjsko-turecka.

Podczas zjazdu w Kaniowie w 1787 roku Stanisław August Poniatowski zaoferował carycy Katarzynie II wsparcie polskich wojsk w zamian za zgodę na reformy, jednak caryca nie zgodziła się na proponowany zakres zmian, dopuszczając jedynie ograniczone ustępstwa.

Mimo to w 1788 roku obradować zaczął Sejm Wielki, który podjął głębokie reformy państwowe, łamiąc prawa i traktaty gwarancyjne z 1775 roku.

Uchwalono powiększenie armii, nałożenie większych podatków oraz zlikwidowano Radę Nieustającą.

Aby zabezpieczyć się przed gniewem carycy, w 1790 roku Polska podpisała sojusz obronny z Prusami, a 3 maja 1791 roku uchwaliła Konstytucję.

Konfederacja targowicka i wojna z Rosją (1792)

Po zakończeniu wojny z Turcją w 1792 roku Rosja skierowała siły przeciwko Polsce.

Konserwatywny obóz hetmański zawiązał wówczas konfederację targowicką, dążąc do obalenia postanowień Sejmu Wielkiego.

Do kraju wkroczyła 100-tysięczna armia rosyjska, a Prusy zdradziły Rzeczpospolitą i zerwały sojusz.

W konsekwencji w 1792 roku król Stanisław August Poniatowski przystąpił do konfederacji targowickiej, a czołowi dowódcy i działacze reformatorscy udali się na emigrację.

II rozbiór Polski (1793)

23 stycznia 1793 roku Rosja i Prusy podpisały pakt o II rozbiórze Polski, zatwierdzony następnie pod terrorem wojsk rosyjskich na sejmie w Grodnie.

W tym samym roku przebywający na emigracji w Paryżu Tadeusz Kościuszko zabiegał o pomoc finansową na rzecz walki z Rosją.

Insurekcja kościuszkowska (1794)

24 marca 1794 roku Kościuszko pojawił się na rynku w Krakowie, złożył przysięgę i objął tytuł Najwyższego Naczelnika, rozpoczynając powstanie.

Ruszając z Krakowa na Warszawę, formował oddziały z lokalnej ludności, w tym głównie chłopów uzbrojonych w kosy (kosynierów), którzy przesądzi o zwycięstwie w bitwie pod Racławicami w 1794 roku.

Wygrana ta doprowadziła do rozszerzenia się zrywu, m.in. na Żmudź.

Aby zachęcić chłopów do walki, w maju 1794 roku Kościuszko wydał Uniwersał połaniecki, nadający im wolność osobistą oraz zmniejszający wymiar pańszczyzny.

Szlachta często sabotowała jednak postanowienia dokumentu, co osłabiło szanse powstania.

W czerwcu 1794 roku Polacy ponieśli bolesną porażkę pod Szczekocinami, gdzie wojska Kościuszki zostały zaskoczone dołączeniem do sił rosyjskich armii pruskiej.

Decydującym ciosem dla insurekcji była klęska pod Maciejowicami w październiku 1794 roku, gdy ranny Kościuszko trafił do rosyjskiej niewoli. Ostateczny upadek powstania nastąpił w listopadzie 1794 roku.

III rozbiór Polski (1795)

Bezpośrednią konsekwencją klęski był III rozbiór Polski.

24 października 1795 roku nastąpiło oficjalne podpisanie konwencji rozbiorowej, wymazującej Rzeczpospolitą z mapy Europy, a 25 listopada 1795 roku Stanisław August Poniatowski abdykował.

Autor: Adam Gorzkowski